

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL TAHLİL

I. ÂDÂB-I MUÂŞERET

Bu kavram Osmanlıca bir terkiptir; edeb kelimesinin çoğulu olan “Âdâb” ile “Muâşeret” kelimesinin birbirine izafesiyle vücuda getirilmiştir. Bu kavramla benimsenmesi ve uyulması gereken ahlak, nezaket ve görgü kaide ve usulleri kastedilmektedir.¹ Bu terkibi vücuda getiren “Âdâb” ve “Muâşeret” kelimelerinin teker teker ele alınıp etraflıca tanıtılmasında elbette fayda vardır.

A. EDEB

1. Lügat Yönünden Tarifi

Edeb (Çoğulu: Âdâb), lügatta *edube/ye'dubu*; bir kısmına göre *edebe/ye'dibu* fiilinden isimdir. Edeb, Allah'ın rızasına uygun zahiri ahlaktan başka, şer'in gerekli kılıp aklın da hoş gördüğü söz, iş ve davranışların hepsidir. İffet, zerafet, nezaket, adaletin tatbiki, yumuşak davranma ve insaf gibi güzel vasıfların tümünü ifade eden bir terimdir.² Akıllılık/usluluk, keskin ve süratli kavrayış; tüm işlerde düşünerek hareket etme, güzel ve nazik olma becerisi gibi anlamlara gelmektedir.

İbn Manzur Lisanu'l-Arab'da şöyle demiştir: “Edeb,”insanlardan edîb/edebli bir kimsenin edeblendiği, insanları övülmüş güzel şeylere çağırdığı ve kötü olanlardan da nehyettiği için bu adla isimlendirilmiştir. Çünkü bu kelimenin asıl anlamı, çağırma; özellikle ziyafete, düğün yemeğine davet etmektir. Kelimenin *çağırma* anlamından hareketle insanların davet edildikleri yemek ziyafetine “Me'daat” ve “Me'dübe” tabir edilir. El-Edeb, hal, durum; alış veriş ilişkilerinin güzelliği...³

Kâmûs Tercemesi'nde, “Zerâfet, usluluk, insanlarla kavlen ve fiilen lutf-i muamele ve hüsn-i münâvele eylemek”⁴ şeklinde tarif edilen “Edeb” ile insanın söz, iş ve davranış olarak, diğer insanlarla olan sosyal ilişkilerinde güzel bir durum arz etmesi, alış-veriş ilişkilerinde iyi davranması; ölçülü ve zarif olması, hoş geçinmesi ve güzel görünmesi kast edilmiştir.

¹ Meydan Larousse, İstanbul, 1971, “edeb” mad. IV/62.

² Bkz. Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1315 h., I/134.

³ Bkz. İbn Manzûr, *Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed İbn Mûkerrem*, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrût, 1968), ‘edb’ mad. I/206, vd.

⁴ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.

Zebidî “edeb” kelimesinin, *edube/ye'dudu* fiilinden “Dâvet” anlamını nazar-ı itibâr alarak: “İnsanlardan edîb/terbiyeli bir kimse- nin, kendisiyle teeddüb ettiği şeydir.”⁵ demiştir.

Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügatinde *edeb* kavramı şöyle tarif edilmiştir: İyi terbiye, naziklik, usululuk, zariflik; edeb erkan ve yol yordam bilmek anlamındadır. Edeb-i kelam, söz zarifliği, güzelliği; ifade içerisinde bayağı ve çirkin tabirlerin bulunmaması; *edeb-i san'at*, kusursuz, fasih ve belîğ olan sözlerin süsleri; hayâ, utanma, edebiyat bilgisi...⁶

Bu açıklamalar gösteriyor ki edeb: insanları övülmüş güzel, ince ve zarif davranışlara çağırır; kaba, itici ve kötü davranışlardan uzaklaştıran hayâ, utanma, zerafet, nezaket, iyi ahlak, güzel terbiye, edebiyat ilmi, ahlak-ı hamidenin insan davranışlarına yansıyan değerler manzumesidir.

İnsanın benliğine yerleşen bir huy olarak da nitelendirilen *edeb*; şahsında bulunduran kimseyi kabalıkla nitelendirilecek ve onu lekeleyecek olan davranışlardan koruyan ahlâkî bir meleke olarak da tarif edilebilir.⁷

Edeb ve çoğulu âdâb, Kur'an'da geçmez. Hadislerde çok sayıda kullanılmıştır. Mesela; Darimî'nin Sünen'inde “Allah'ın edebi” ve “Kur'an Allah'ın edeb sofrasıdır; buyurun, ondan yararlanın!” şeklinde iki hadisi özellikle zikretmek isteriz.⁸

Rasûl-i Ekrem (sav)'in: “Beni Rabb'im eğitti, edebimi güzel yaptı.”⁹ hadisi de meşhurdur.

“Edeb” Kökünden Türetilen Tâbirler

a. Te'dîb: “Tef'îl veznindedir; edebli davranmayı ta'lim eylemek, edeb kurallarını öğretmek mânâsına gelir. Maksat, edeb öğretilmesi gereken kimseye, âdâb-ı örfiyye, âdâb-ı şer'iyye ve ilim öğretmektir.” Bu kavram, “Nefis terbiyesini ve ahlâk güzelliklerini öğretmek” şeklinde de tefsir edilmiştir.¹⁰

⁵ Zebidî, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs*, (Kahire, 1316 h. 1/144. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 'edb' mad.

⁶ Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2003, s. 203.

⁷ Bkz. Zebidî, *Tacu'l-Arûs*, 'edb' mad.; Tahanevî, *Keşşaf*, 'Edeb' mad.

⁸ Darimî, Ebû Muhammed, *Müsnedü Darimî*, Kahire, 1386/1966, Fedailü'l-Kur'an, 1.

⁹ el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, (v. 1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrût, 1351 h. 1/70.

¹⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 'edb' mad.; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1/134.

b. Teeddüb: “Edeplenmek ve edeb öğrenmek anlamına gelmektedir.”¹¹ Bazen de hayâ etmek, bir kusurundan ötürü utanmak anlamında kullanılır.

c. Edîb: “Emir” kalıbındadır; insanlar içerisinde düzeyli bir eğitim ve öğretim görmüş edepli kimseye denir ki, çoğulu üdebâ’dır.¹² Edîb kavramının dil bilimi/Edebiyat ile de ilgili olduğu bilinmektedir.

Bu tarif ve açıklamalardan anlaşılıyor ki, edeb, insanı hayranlık uyandıracak derecede beğenilen ve övülen güzel davranışlara sevk eden ve sahibini toplum içerisinde takdire, daha fazla saygıya ve iltifata şâyan kılan ahlâkî bir meziyettir. Sonuç itibariyle, eğitilmiş bir şahsı kendi hayatında ve toplum içerisinde doğru, ölçülü ve güzel davranışlara davet eden; kaba ve kötü davranışlardan nehyeden, dolayısıyla toplumun fertlerini belli bir düzen ve seviyeli, güzel ilişkiler içerisinde yaşamaya sevk eden büyük bir terbiye ve olgunluk disiplini olduğu anlaşılmaktadır.

2. İstılah Yönünden Tarifi

Bireysel ve sosyal hayatta örf, adet ve kural adıyla yaşanan; toplum tarafından ölçülü, temiz ve övgüye şâyan kabul edilen tutum ve davranış bilinci, becerisi olarak tanımlayabileceğimiz edeb, genel anlamda şöyle tarif edilmiştir: “Edeb, gerek cahiliyye devrinde, gerekse İslamiyette asîl ve insânî şeylere meyiletme hasleti ve bunun hayatta, ictimâî münâsebetlerde belirmesi” anlamına geldiği gibi, “İnsanı yüksek kültüre erdiren, irfan erbâbı ile yüksek muâşerete lâ-yık mertebeye çıkartan tahsil” anlamına da gelmektedir.¹³

Seyyid Şerîf el-Cürcanî (ö. 816 h.) de: “Edeb, kendisiyle hatanın her nevinden sakınılacak şeyi bilmektir.” şeklinde tarif etmiştir.¹⁴

“Nefsin eğitimi ve huy güzellikleri” olarak da tanımlanan *edeb*’i, şöyle de tarif edebiliriz: Akl-ı selimin takdire şâyan bulduğu, Din’in de onayladığı söz, iş ve davranış şekillerini bilme, eğitim yoluyla kazanılan bu ahlâkî meziyetleri bir meleke, bir huy ve bir alışkanlık olarak hem bireysel hayatta hem de sosyal hayatta zorlanmadan uygulama kabiliyet ve meziyetidir.

Edeb iffettir, nezahettir, nezâkettir, zarâfettir, ölçülü ve yumuşak davranma; her şeye insanca yaklaşma ve layık olduğu değeri

¹¹ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, ‘edb’ mad.; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.

¹² İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, ‘edb’ mad.; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.

¹³ İslam Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, ‘EDEP’ maddesi, 4/105.

¹⁴ Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (v. 816/1413), *Ta’rifât*, İst. 1318 h., s. 8.

verme ve onu yerine koyma bilincidir; insana yakışan ve onu daha da saygıya layık kılıp yücelten güzel vasıfların tümünü ifâde edebilme güzelliğidir.

“*And olsun ki biz, insanı en güzel bir biçimde yarattık...*”¹⁵; “*Allah size yarattı, suretlerinizi en güzel yaptı...*”¹⁶ ayetlerinde açıkça belirtildiği üzere, en güzel bir biçim ve görünümde yaratılmış olan insan, doğuştan sahip olduğu tüm fitrî güzelliklerini, ancak güzel ahlâk ve edeb ile koruyup yücelebilir.

Birinci âyet-i kerimenin son fıkrası olan “*Sonra biz onu aşağıların en aşağısına ittik...*”¹⁷ kısmı da insanın fitraten sahip olduğu mümeyyiz vasıflarını ve kabiliyetlerini güzel ahlak ve edeb ile süsleyip geliştirmemesi sonucu tamamen kirletip kaybedeceğini; gayr-ı insanî vasıflarla kirlenip yüksek şahsiyetini ve kimliğini aşağıların da aşağısına düşüreceğini söylemektedir. Mesela;

“... göğe ve onu bina edip kurana, yere ve onu döşeyene, nefse ve onu bir takım kabiliyetlerle düzenleyip takvayı ve fücuru kendisine ilham eden Allah’a yemin ederim ki nefsinin arındırıp yücelten kimse kurtulmuş, onu kirletip alçaltanlar ise helâk olmuşlardır.”¹⁸

Oysa Yüce Allah, yemine değer bulup üzerine yemin ettiği insan nefesine, muttaki bir mü'min olup yücelme veya facir bir kişi olup alçalma kabiliyetlerini verdiğini; sonuçta o güzelim nefsi arındırıp yüceltenlerin felah bulacağını, düşürüp kirletenlerin ise ahret hayatında helak olacağını da açıkça bildirmiştir.¹⁹

Binâenaleyh her insanın, fitraten sahip olduğu sâfiyetini, insanî kabiliyetlerini ve kimliğini koruyabilmesi için mutlaka düzeyli bir eğitim ve öğretime ihtiyacı vardır. Hiç kuşkusuz bu eğitim ve öğretimi ona, gelişme süreci içerisinde öncelikle ailesi annesi, okulu sonra da çevresi verecektir.

Fransızlar edeb'i, “Yaşamayı bilmektir.”²⁰ şeklinde tarif etmişlerdir. Bizce bu anlayış, özellikle Müslümanlar için elzemdir. Çünkü “Yaşamayı bilmek” demek, insanî vasıflarını ve kabiliyetlerini daha da geliştirerek hata ve kusurlardan azami ölçüde uzaklaşmak, insana yakışır bir biçimde; nezih ve hoş bir hayat tarzını seçmek; Cenab-ı

¹⁵ Tin, 95/4.

¹⁶ Gafir/Mümin, 40/64.

¹⁷ Tin, 95/5.

¹⁸ Şems, 91/5-10.

¹⁹ Şems, 91/9.

²⁰ Saffetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret*, Ankara, 1927, s. 19.

Allah'ın vaat ettiği gibi “Temiz bir hayat yaşamak”²¹ demektir. Hiç şüphe yok ki, Cenab-ı Hakk'ın rızasına ulaştıracak olan, ancak böyle bir hayat tarzıdır.

3. İlimler Yönünden Tarifi

Edeb kelimesinin bilgi ve eğitimle ilgisinin olduğu; özellikle dil ve şiirle yakından ilgili bulunduğu bilinmektedir. Edebiyatta *edîb*, dil konusunda bilgili ve dili çok güzel kullanan kimse olarak bilinir. *Edebî eser*, yazarının duygu, düşünce ve hayallerini, hiç bir aracıya ihtiyaç duyulmaksızın doğrudan her düzeydeki okuyucusuna hitap edebilen ve okuyucusunda bilgi ile birlikte hayranlık, estetik zevk ve etki uyandıran orijinal eser demektir.²²

a. Genel Hukuk'ta Âdâb: “Ahlâk kaidelerinin riayeti mecbûrî saydığı ve bir cemiyette, dürüst ve normal insanların çoğunluğu tarafından kabul edildiği için uyulması gerekli ahlâkî esasların bütünüdür.”²³

b. İslam Hukuku'nda Âdâb: “Fukahaya göre, sünnette mecbûrî hareketler demektir ki, âdâb-ı hayr ve âdâb-ı muâşeret tâbirleri buna nâzırdır.”²⁴ Yani bu mânada kullanılırlar.

c. Mantık'ta Âdâb: “Âdâbu'l-bahs, tartışma veya mûnâzarada hasmı susturmanın ve gâlip gelmenin yol ve şartlarını öğreten bir nazariyedir.”²⁵

d. İlim'de Âdâb: “İslam devletinin kuruluşundan bir müddet sonra, Arap ilim ve şiirleri için genel bir isim olarak kullanılır.”²⁶

e. Tasavvuf'ta Âdâb: Tasavvuf'ta esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı, terbiye ve nezâket anlamındadır. “Hep güzel şeylerle birlikte olmak” ve “Kendini tanımak” olarak tarif edilir. Bu yolda müride mesafe katettiren ve hedefe ulaştıran edebdir.

Sufiler tasavvufun genel esaslarına uygun olarak edebi ikiye ayırırlar: Zahirî edep, batınî edep. Zahirî edep, beden ve şeriatle, batınî edep ise kalp ve Cenab-ı Hakk'la ilgilidir. Her ikisine de önem

²¹ “Erkek olsun
kadın olsun, kim mümin olarak salih iş yaparsa, muhakkak ki Biz ona temiz ve hoş bir hayat yaşatır; mükâfatını da yaptıklarının en iyisine göre veririz.” (Nahl, 16/97)

²² M. Orhan Okyay, DİA, “EDEBİYAT” Mad., X/395-397.

²³ Meydan Larousse, “EDEB” mad., 4/62.

²⁴ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.

²⁵ Meydan Larousse, Edep mad., 4/62.

²⁶ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.

verilmekle birlikte esas olan batınî edeptir. Zira edebın bu şekli mutlaka bedene de yansır. Zira kalbi huşu içinde olanın bedeni de huşu içerisinde olur.

Tasavvuf erbabı *edeb*'i: *Şeriat Edebi*, *Hizmet Edebi*, *Hak Edebi* ve *Hakikat Edebi* olmak üzere dörde ayırır. *Şeriat Edebi*, Allah tarafından vahiy ve ilham yoluyla öğretilir. Allah, peygamberini, peygamberi de ümmetini bu edeb ile terbiye etmiştir.

Hizmet Edebi, devlet adamlarının huzurunda gözetilmesi gereken edeb kurallarıdır.

Hak Edebi, nerede ve ne zaman olursa olsun Hakk'ı tanımak, O'ndan geleni özümseyerek kabul etmek, O'na boyun eğmek ve her hâl-u kârda O'ndan razı olmak; asla şikâyet etmemektir. "Hak" bilinci ile halkı sevmek, hak ve hukuka saygılı olmak da Hakk'a karşı edepten kaynaklanan bir ilkedir.

Hakikat Edebi ise, insanın Hakk'ta fani olup kendini ve edebi görüp gözetmesidir. Hakikate eren kişi, edep gereği edebi terk etme durumundadır. Çünkü edep daha çok resmîyetin olduğu yerlerde söz konusudur. "Sevgi tam, dostluk mükemmel olursa, edebe riayet etmek gerekmez." Zira "Edepliler arasında edebi terk etmek de edeptir."

Tasavvuf ve tarikat terbiyesinin amacı, saliki Hakk'a ve halka karşı hem zahir hem batın itibarıyla edebli hale getirmektir. Sufiler, zarafet ve nezaketin kaynağı olan bu anlayışı çok sık kullandıkları "Edeb yâhû!" sözüyle ifade ederler.²⁷

B. MUÂŞERET

1. Lügat Yönünden Tarifi

"Muâşeret, *mufâale* vezninde olup muhâlata; insanlarla karışıp kaynaşma, birlikte yaşama anlamındadır."²⁸ Aynı zamanda "İşret"ten isimdir. İşret ise birbirine karışıp ülfet etmek anlamına gelmektedir. Taâşur: İnsanların, bir arada, ünsiyet içerisinde yaşamaları ve birbirleriyle hoşça geçinmeleri demektir."²⁹

Muâşeret kelimesi Kur'an'da, emir kipiyle bir defa geçerken, hadislerde husn-i muâşereti tavsiye eden ifadelerle daha fazla geçmektedir. Bu geçtiği ayette Allah Teâlâ, hanımlarıyla güzel geçinmeleri

²⁷ Süleyman Uludağ, DİA, "EDEP" mad., X/414, 415.

²⁸ İbni Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 4/574.

²⁹ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1/134.

hususunda kocalara şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! (...) Hanımlarınızla örfe uygun olarak güzel geçinin!*”³⁰

Kur’an’da *ma’ruf* ve ‘*örf* kelimeleri geçtikleri her ayette akl-ı selimin normal kabûl ettiği, Din’in de onayladığı söz, iş ve davranış biçimleri için kullanılan hukuk, ahlâk ve siyasetle ilgili kavramlardır.

Rasûlullah da (sav) hem eşler arasında hem de insanlar arasında husn-i muâşeretini tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Sizin en hayırlınız, hanımlarına en iyi davrananlarınızdır.”³¹ Ebû Zer el-Gıfari’nin (ra) naklettiği bir hadiste ona şöyle buyurmuştur: “Ebû Zer! Her nerede olursan ol, Allah’a karşı gelmekten sakın! Bir kötülük yaptığında arkasından hemen bir iyilik yap ki onu yok etsin. İnsanlara güzel ahlâk ile muamele/muâşeret et!”³²

2. İstilah Yönünden Tarifi

İstilahta muâşeret kelimesi, tek başına değil, ‘Giriş’te de bahsedildiği gibi, âdâb kelimesi ile “âdâb-ı muâşeret” şeklinde izafet terkibi hâlinde kullanılmaktadır. Bununla “Benimsenmesi ve uyulması gereken ahlâk, nezâket ve görgü kaide ve usulleri kast olunmuştur.”³³

Âdâb-ı muâşeret, insana, toplum içerisinde hoş, kibar ve latif davranışlarıyla düzgün ve düzeyli bir hayat yaşamayı öğreten bir san’at olarak nitelendirilmiş ve: “Âdâb-ı muâşeret öyle bir san’attır ki, insana hey’et-i ictimaiyye ile olan münasebetlerini kolay, münasip ve hoş bir şekilde ifâ etmesini öğretir.”³⁴ denilmiştir.

³⁰ *“Onlarla örfe uygun olarak güzel geçinin! Şayet onlardan hoşlanmadınızsa, umulur ki Allah, hoşlanmadığınız bir şeyde sizin için pek çok hayır yaratmış olabilir!”* (Nisa, 4/19) Ayetin tefsiri şöyledir: Rasûlullah’ın ifadesine göre, kadınlar kocalarının yanında Allah’ın emanetidirler. Nikâh esnasında verilen sağlam bir söz ve emanet bilinci ile alınmışlardır. O hâlde Allah’ın emanetine azamî ölçüde saygı gösterilmeli, verilen o sağlam söze riayet edilmelidir. Kadınlarla, örfe, yani akl-ı selimin makul, şer-i şerifin de onayladığı en güzel biçimde geçinmeli. Onların temel hak ve özgürlüklerine azamî derecede saygı gösterilmeli. Her türlü ihtiyaçları, güç ve imkân ölçüsünce (Krş. Bakara, 2/233, 286) iyi bir biçimde karşılanmalı. Bilhassa hassasiyetleri sebebiyle daima terbiye ve nezaket kuralları gözetilmeli. Mümkün olduğunca kalplerde karşılıklı sevgi ve saygı duygularını canlı tutucu ve gönül alıcı güzel sözler söylenmeli. Kırıcı ve incitici olmamaya azamî derecede özen gösterilmeli. Özellikle kabalıktan kaçınılmalı. Sahip olunan ve de her gün kazanılan ilim, irfan ve faziletler birlikte paylaşılmalı. (Bkz. M. Zeki Duman, *Beyanu’l-Hak*, (Kur’an-ı Kerim’in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri, Fecr Yayınları, Ankara, 2008, III/283-284)

³¹ Bkz. İbn Mace, Nikâh, 50.

³² Tirmizî, Birr ve Sıla, 55.

³³ Meydan Larousse, Edep mad., 4/62.

³⁴ Kontes Dumoğlan, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretini* (çev. Ahmet Cevat. yzm. İst. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, Bl. numara: 1923, v. 16/b.

“Âdâb-ı Muâşeret'in bir tarifi de şöyledir: Ne gibi şeylerin insan için mübah/yakışan ne gibi şeylerin de mübah olmayacağını/yakışmayacağını gösteren bir rehberdir;”³⁵ insana “İctimaî bilgi ve yaşayış usullerini öğretir.”³⁶

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki âdâb-ı muâşeret, hayatın düzenli, sürekli ve mutlulukla yaşanabilmesi için sosyal yaşam biçimine yön veren, söz, iş ve davranışlarında insanın ölçülü, temkinli ve kibar olmasını sağlayan önemli bir değer, düzenli ve düzgün bir hayat yaşamamanın kural ve şartlarını öğreten bir eğitimcidir. Netice itibariyle nefsi, eğitim, öğretim ve terbiye yoluyla nakış nakış işleyip güzelleştiren, gönülleri tezyin eden, titizlikle uygulandığında sosyal ilişkilere güzellik katan insancıl bir sanattır. Fert, aldığı eğitim ve öğretim yoluyla önce kendi nefsinin edeple süsler, sonra da topluma aksettirdiği ölçülü ve nazik davranışlarıyla tüm ilişkilerine insanî bir boyut kazandırır.

Âdâb-ı Muâşeretin değeri, ancak saygın, seviyeli, mutlu ve müreffeh bir hayatla ifade edilebilir. Dünya ve ahiret saadeti onunla kazanılır. Allah'ın rızasına da onunla erişilir. Âdâb-ı Muâşerete riayet edilmeyen toplumlarda sosyal hayatın düzeyinden, insanlar arası ilişkilerin kalitesinden bahsetmek pek mümkün değildir.

Hulâsa, saygıdeğer bir ailenin harim-i ismetinde emniyet, itimat ve hüsn-i kabul gören yetişkin bir insan için manevî, ahlâkî ve vicdânî mecbûriyetleri yanında bir o kadar da uyulması icab eden ictimaî zarûretler bulunacağı muhakkaktır. Bunların hey'et-i mecmuasını tespit eden ve yerine göre uyulması icabeden hükümleri açıklayan kaide ve usullere âdâb-ı muâşeret denir. Her insan, ancak hemcinslerine karşı mecbur olduğu his ve muameleleri tam olarak ifâ edebildiği ölçüde onların da kendisine karşı medenî bir tarzda davranmalarını bekleyebilir. Aksi hâlde, hiç kimsenin mecbur olduğu ictimaî hayattan gerektiği ölçüde istifade ettiği söylenemez.

II. SOSYAL HAYATIN GEREKLİLİĞİ

İnsan, doğası icabı sosyal bir varlıktır. Âdâb-ı muâşeret, yaratılışı gereği mükemmel olan insanı sosyal ilişkilerinde de kemale eriş-tirmek içindir. Yüce Allah bir âyetinde şöyle buyurmuştur:

³⁵ Ferit Devellioğlu, *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lügat*, “ADL” mad. s. 9.

³⁶ Saffetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret*, s. 19.

“Yerde kımıldayan her canlı ve iki kanadıyla uçmakta olan her uçucu da sizin gibi sosyal hayat yaşamakta olan toplumdur.³⁷ Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda onlar toplu hâlde Rab’lerinin huzuruna götürüleceklerdir.”³⁸

Gerçekten de koloniler hâlinde yaşayan karıncaların, arıların, kurtların, tilkilerin ve daha nice hayvanların belli bir hiyerarşik düzen içerisinde; görev bölümü, kurallar ve belirlenmiş müeyyidelerle yaşadıkları bilinmektedir. Onlar akılları ve iradeleri olmamasına rağmen, fitratları ve hayatları gereği mükemmel işler görmektedirler. İnsan ise, fizyonomik yapısı, akli ve iradesi ile tüm canlıların en mükemmelidir. O, yaratılmışların birçoğundan üstündür. Eğer insanoğlu, aklını ve tüm imkânlarını doğru ve yerinde kullanırsa sosyal hayatta ve davranışlarında da mükemmelliğe erişebilir. Ayrıca insanoğlu şu iki sebepten ötürü sosyal hayattan uzak yaşayamaz:

A. SOSYAL HAYAT FITRAT(YARATILIŞ)IN BİR GEREĞİDİR

Canlılar içerisinde, toplumsal hayat yaşamaya en kabiliyetli olanı hiç şüphe yok ki insandır. Fıtrî hayatın neticesi olan bu özellik hiçbir varlıkta bu derece mükemmel değildir. İnsanlar içerisinde de özellikle Müslümanlarda daha fazla gelişmiş olması icab eden ictimaî yaşayışın nedenlerine gelince:

Çevremize bir göz atacak olursak, Allah Teâlâ’nın kudretinin ifadesi olan varlıklardan birçoklarının, hayatiyetlerini sürdürürebilmek için, birbirlerinden ayrı bir mücadele ve gayret içerisinde olduklarını; kimilerinin tek başına, toplumdan uzak olarak yaşadıklarını, (bazı kuşlar ve böcekler gibi) bazılarının da gıdalarını temin etmek, barınaklarını kurmak, göç mevsimlerinde binlerce kilometre mesafeleri kat edebilmek ve düşmanlarına karşı birlikte savunmak amacıyla bir toplum hayatı içerisinde olduklarını görürüz. Hayvan-

³⁷ Onlar da sizin gibi topraktan ve sudan yaratılmış mahluklardır. Sizin gibi, yaşamaları ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için, onların da birtakım yasalara boyun eğmeleri gereklidir. Sözelimi yerler, içerler, barınma ve savunma içgüdüsüne sahiptirler. Yuva kurarlar, eşleşirler, yavrularını besler, nesillerini sürdürürler. Hatta onlar kendi aralarında özenle kurdukları ve korudukları belli bir hiyerarşiye de sahiptirler. Belirlenen hiyerarşik düzene ve belli kurallara uyulmadığı takdirde, sürünün ya da ailenin baskın liderleri tarafından, mutlaka cezaya çarptırıldıkları dahi söz konusudur. Sizin onlardan farkınız akıl, irade, okuma, sözlü beyan gibi hassalarımızdır. Eğer siz bunları kullanmıyor; hayvanlardan farklı olarak kendi yükümlülük ve sorumluluklarımızın bilincinde değilseniz, sizin onlardan herhangi bir farkınız kalmaz; kendinizi onların derecesine düşürmüş olursunuz! İşte bu duruma düşmemeniz arzusuyla, sizin için gerekli olan her şey Kitab-ı Mübîn’e kaydedilmiştir. Kaldı ki onlar öldükten sonra tekrar diriltilmeyecek, dünya hayatları değerlendirilmeyecek, ölüm ötesi hesap, ceza ve gerçek hayat diye bir şey yaşamayacaklar; toprak olup gidecekler.

³⁸ En’am, 6/38.

lar, akıllarıyla olmasa bile sevk-i tabiîleriyle bir nevî ictimaî hayat sürdürmektedirler. Arılar, kelebekler, karıncalar, kuşlar, kurtlar, tilkiler, vs.

İnsanlar da canlılar içerisinde ictimaî hayat yaşayan bir türdür. Evlenmek, çoğalmak, geçimini temin etmek ve düşmanlarına karşı birlikte savunmak gibi gayelerle, bilinçli bir toplum hayatı yaşarlar. Çünkü fitratlarının ötesinde, hayat şartları da onları buna zorlamaktadır. Yalnız başlarına yaşamaları mümkün değildir.

İnsanları yaratan, sır ve hikmetlerine vâkıf olan Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde: *"Ey insanlar! Gerçek şu ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Birbirlerinizi tanımanız için de sizi çeşitli milletlere ve kabîlelere ayırdık..."*³⁹ buyurmuş, insanların fitratları gereği, kısmen mecbûrî, kısmen de ihtiyârî olarak birbirleriyle münasebetlerinin olması icap ettiğini beyan etmiştir.

Fıtraten birbirleriyle bağımlı olarak yaratılan insanların, birçok arzularına, tek başlarına ulaşmaları mümkün olmadığı gibi, biri diğerine yardım etmeden yaşamaları da mümkün değildir. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'inde bu konuya işaretle: *"Allah, birbirinizin işini görmemiz için sizi rızık hususunda kiminizi kiminizden üstün kıldı"*⁴⁰ âyeti kerîmesi ile rızık yönünden de insanların farklı ve birbirlerine muhtaç olarak yaratıldıklarını beyan etmiştir. Yâni: "Bir kısmınız zengin, bir kısmınız orta halli bir kısmınız da fakirsiniz; hatta yoksul. Bazılarınız hem kendi rızıkını kazanıyor, hem de başkalarınınkini kazanmakla görevli velilersiniz"⁴¹ ve mutlaka birbirinize muhtaçsınız ve hizmet etmektesiniz, demiştir.

Bu ilâhî kelâm yüce bir hakîkatin ifadesidir. Sadece İslam cemiyyetlerinde değil, yeryüzünün bütün toplumlarında cârî olan bir gerçeğin terennümüdür. İslam'a göre, "Ülfet etmeyen ve kendisi ile ülfet edilmeyen kimsede hayır yoktur."⁴² Hiç bir toplumda, yalnız yaşayan, kendisini toplumdan çekip soyutlayan kimseler iyi insanlar olarak nitelendirilmezler.⁴³ Bu durumlar gösteriyor ki, dünyanın hiçbir yerinde insanlar, kendi arzularınca da olsa diğerlerinden müstağnî olarak tek başlarına yaşayamazlar. Her zaman için "altın kapılı, tahta kapılıya muhtaçtır." "Bazen kendilerini başkalarına

³⁹ Hucurât, 49/13.

⁴⁰ Nahl, 16/71.

⁴¹ el-Beydâvî, Nasru'd-Din Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer, (v. 791 h.), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Kahire, 1968, 1/562, 63.

⁴² Ahmed, Müsned, II/400.

⁴³ Bkz. Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, İst. 1979, s. 308.

karşı müstağnî zannedenler olsa da, hiç kimse birtakım ihtiyaçlarını gidermek amacıyla, insanlarla beraber olma mecbûriyetini inkâr edemez. Bu sebeple insan, yaratılış olarak medenîdir,⁴⁴ tek başına yaşaması doğasına aykırıdır.

B. SOSYAL HAYAT DİNÎ YAŞAYIŞIN BİR GEREĞİDİR

İnsanlar, özellikle Müslümanlar, İslam'ın emir ve yasakları bakımından da ictimaî hayat yaşamak durumundadırlar. Şöyle ki: Her mü'minin, kendisine karşı yükümlülükleri olduğu gibi, Allah'a karşı, ailesine karşı ve diğer insanlara; hatta çevreye karşı da din açısından görev ve sorumlulukları vardır. Bunları yerine getirmeyen insan, kendisini asla kurtaramaz. Zamanın mecbur eden şart ve durumları hariç, ibâdet amacıyla da olsa toplumdan ayrı, tek başına yaşamak, İslam nazarında hoş karşılanmaz. Zira Hz. Peygamber, kendisine gelen ve:

– “Ya Rasûlallah, hangi insan daha hayırlıdır?” diye soran bir sahabiye:

– “Nefsi ve malı ile cihad eden kimse, insanların şerlerinden emin olmak için vâdilerden bir vâdiye sığınp, Rabbına ibâdet etmekle meşgul olan adamdan daha hayırlıdır.”⁴⁵ şeklinde cevap vermiştir. Bu sözüyle Rasûlullah (sav) insanlardan uzak yaşamamanın hayırlı olmayacağını ifade etmiştir. Çünkü “Bu şekilde hayat, insanlardan sıyrılp ölümler, yabanîler sınıfına girmek demektir. Akıl, yiğitlik, cömertlik, diğergamlık, infak, ihsan, iffet ve adâlet gibi insanda bulunan en güçlü faziletleri iptal edecek olan bu soyutlanmanın, insanı tembelleğe sürükleyeceği de muhakkaktır.”⁴⁶ Ayrıca cemaat şuuru, sabır, iyilik, akrabayı görüp gözetme, yardımlaşma, dayanışma; zekât, sadaka-i fıtır, cum'a ve bayram namazları gibi bazı ibâdetler vardır ki, bunlar ancak toplum içerisinde îfa edilebilir. Müslüman, cemiyetten ayrı yaşadığı zaman bunları yerine getirebilmesi asla mümkün olamaz. İnsan toplumdan uzak olarak yaşadığı zaman, farz ve vâcip olan bazı ibâdetleri terk etmek zorunda kalacağı için böyle bir hayat, Müslümanın, İslamî yaşayışı bakımından asla caiz görülmez.

Yukarıda bir benzeri nakledilmişti. Allah'ın Elçisi (sav): “*Halkın arasına karışıp onların sıkıntılarına sabreden bir Müslüman, halktan*

⁴⁴ Rağıb el-İsfehanî, (v. 502 h.), *er-Risâle fî Âdâb-ı Muhâletatı'n-Nas*, 1243 h. de yazılmıştır vr. 14/b.

⁴⁵ Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (v. 256 h.), *es-Sahih*, İstanbul, 1315 h. baskısından ofset, 1979; Buhârî, Rikak, 34, VII/188.

⁴⁶ Rağıb, *Risâle*, vr. 17/b.

uzak yaşayan ve onların cefâlarına sabretmeyen Müslümandan daha hayırlıdır.”⁴⁷ buyurmuş; insanlardan uzakta yaşamayı tasvip etmemiştir. İbn Abbas (ra) da insanlardan uzaklaşmayı ve onlardan ayrı yaşamayı istemenin, ölümü istemeden farksız olacağını şöyle ifade etmiştir: Birini, “Allah’ım, beni insanlardan müstağnî kıl” şeklinde duâ ederken işitmiş ve ona: “Ey adam, görüyorum ki sen, Allah’tan ancak ölümü istiyorsun, dedim, Zira insanlar, hayatları boyunca birbirlerinden müstağnî olamazlar. Diğerleri ile beraber olmak mecburiyetindedirler. İnsanlar, tıpkı birbirlerine bağlı ve bağımlı olan bir beden organları gibi yaratılmışlardır. Birbirleriyle ünsiyetleri sebebiyle de “İnsan” olarak isimlendirilmişlerdir...”⁴⁸ Bu sözleriyle İbn Abbas (ra), insan olmanın şartlarından birisinin de insanlarla ünsiyet kurmak olduğunu dile getirmiştir.

Her ne kadar fert olarak yaratılmış, fert olarak çeşitli görevler yüklenmiş ve fert olarak Allah’ın huzuruna çıkacak olsa da insan, nefesine karşı, Rabbine karşı, aile fertlerine ve başkalarına karşı vazifelerini ifâ edebilmesi için mutlaka ictimaî hayat yaşamak mecburiyetindedir.

III. ÂDÂB-I MUÂŞERETİN MAHİYETİ, AMACI VE ÖNEMİ

A. ÂDÂB-I MUÂŞERETİN MAHİYETİ

Âdâb-ı Muâşeret, insana özgü bir erdem olan terbiyenin ve nezaket kurallarının bireysel ve sosyal hayatta uygulanan kısmıdır. İyi bir eğitim ve öğretim sonucu kazanılmış olan “iyilik” hasletinin görünüş ve eylemlere yansıyan şeklini ifade eder. Doğasındaki dikkat, rikkat, nezaket ve titizlikle birlikte toplumda *görgü kurallarını da kapsayan* âdâb-ı muâşeret, insanı sosyal hayatta azami ölçüde hata yapmaktan korur ve yüceltir.

“Âdâb-ı Muâşeret” *edeb* kelimesiyle *muâşeret* kelimelerinin birbirine izafesiyle oluşturulmuş bir terkiptir, izafet terkididir. *Edeb*, bireysel ve sosyal hayatta akıllılık, usluluk, hâl ve tavrın iyiliği; hayâ, utanma, zerafet, nezaket, güzel ahlâk, sonradan kazanılmış olan terbiye anlamına gelir. Çoğulu *âdâb*’dır. *Muâşeret* ise, bir arada yaşamak, güzel geçinmek, akl-ı selimin hoş gördüğü, dinin de onayladığı tarzda insanlara muamele etmek demektir. Genelde ailede veya eğitim birimlerinde verilen iyi bir insanî eğitim ve öğretimin/ter-

⁴⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, (v. 852 h.) *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesanidi's-Semaniye*, Birr ve Sila, III/8, 9.

⁴⁸ Rağîb, *Risâle*, va. 17/b.

biyenin sonucu; özellikle de eğitimcilerde ve örnek şahsiyetlerde görülebilen kazanılıp huy haline getirilir.

İnsan, tabiatı icabı sosyal ve medeni bir varlıktır. O, sosyal hayat yaşayan canlıların en mükemmelidir.

Âdâb-ı muâşeret, yaratılışı icabı güzel, sevimli ve mükemmel olan insanı, bireysel hayatta ve sosyal ilişkilerinde de güzel ve sevimli kılan, sonuçta kemale erdiren kurallar bütünüdür.

Âdâb-ı Muâşeret, cemiyet içerisinde yaşamak için lâzım gelen nezâket kurallarını öğreten, insanî ilişkilerde uyulacak ölçülü, dengeli ve göze hoş görünen kibar davranış şekillerini ortaya koyan, dolayısıyla şahsı toplum içerisinde erdemli ve hürmete lâyık kılan söz, iş ve davranış biçimlerini kapsar...

İslam'da ahkâm ve ahlâk ile iç içe olup, aynı zamanda onların tamamlayıcısı durumunda olan muâşeret kuralları, söz ve davranışları süsler, görünümü güzelleştirir, kişiye ayrı bir değer ve saygınlık kazandırır. Çünkü insanlar arasında sınıf değil, eğitim öğretim üstünlüğü daima vardır...

Dinimizde emir ve yasaklara taallük eden ahkâm aslî, âdâb-ı muâşeret ise fer'îdir. Diğer bir deyişle âdâb olmadan yasalar ve insanlar arası ilişkiler sürdürülebilir ise de o takdirde bunların mükemmel olacağını söylemek pek mümkün değildir. Tıpkı Peygamber Efendimizin: "Besmelesiz başlanan her iş ebterdir."⁴⁹ yani eksiktir dediği gibi; besmele ile başlansaydı kişiye ayrıca bir de ibadet sevabı kazandıracak olan o iş, besmelesiz başlandığı için ebter olmuş, sonu kesilmiş, eksik kalmış olur. Yaratılışı icabı güzel olan insan da söz, iş ve davranışlarında ölçü kaçırlır, düşünerek hareket edilmez, nezaket ve görgü kurallarına riayet edilmezse, ilişki sürdürülmüş, iş yerine getirilmiş olur, ancak o ilişkiyi süsleyip güzelleştirecek, şahsı sevimli kılacak tarafı eksik kalır... Çünkü ahkâm ve ahlâk, ancak âdâb ile mükemmellik kazanır ve asıl amacına ulaştırır. Aksi hâlde, söz, iş ve davranışlar nezâket ve nezâhatini; dolayısıyla sevdirci ve yaklaşırcılığını kaybeder. Ancak âdâb-ı muâşerete riayetle işler güzelleşir, beğenilir ve takdire şayân bulunur. Bu münâsebetle âdâb'ı ahkâm ve ahlâktan ayrı düşünmek önemli bir eksikliklerdir.

İslam'da âdâb-ı muâşeret, temel prensipleri itibariyle evrenselidir. Ancak İslam'dan ve ahlaktan ayrılmamak şartıyla, şekil ve görünüm itibariyle yöresel de olabilir. Zira birbirinden farklı coğrafya,

⁴⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 21.

iklim ve toplumlarda az-çok farklılıklar arzeder. Çünkü mahalli örf-lerin oluşturduğu kültürler, onların bir parçası olan hareket tarzları, giyim, kuşam ve benzerleri o kültürü oluşturan yörenin coğrafi yapısı, iklim şartları, bitki örtüsü ve insanların hayat tarzı ile şekillenmiştir. Mesela Arap erkekleri, İslam'da örtünmenin/tesettür bir unsuru olarak entari giyinirken, Türk erkekleri bunu kadın kıyafeti sayar ve yadsırlar. Aynı Türkiye'de, sözelimi Urfa'da erkeklerin entari giymeleri ise, asla yadırganmaz.

Âdâb'a riayetsizliğin müeyyidesi vardır; bilhassa Allah'ın Elçisine karşı ortaya koyduğu nezaketsizliğin şahsa yükleyeceği mahcubiyetten öte Allah'ın da gazabına sebep olabilir. Eğer kişi yetişkin ve onurlu bir kişi ise, âdâba muğayir davranışı sebebiyle kabalık ve görgüsüzlükle nitelendirilir.

Âdâb-ı muâşeret, uyulmadığı zaman, topluma etkisi bakımından ahkâm ve ahlâkla eşdeğer sayılmaz, fakat yapılan iş, âdâbın vereceği güzellik ve zerâfetten yoksun olur. Tıpkı trafikte kurallara titizlikle uyulması, ışıklara dikkatle riayet edilmesi gibi. Hayatın da kazasız, belasız ve tüm güzellikleriyle dolu olarak devam edebilmesi için edeb olmazsa, olmaz.

B. ÂDÂB-I MUÂŞERETİN AMACI

İslam'da âdâb-ı muâşeretin gayesi, özetle denilebilir ki, inananları Allah Teâlâ'nın beğendiği en güzel edeple süslemek, bireysel hayatında seçkin kılmak, onların başkalarıyla olan her çeşit münasebetlerinde ölçülü davranmalarını sağlamak ve aşırılıklardan uzaklaştırmak; hem şahsın hem de toplumun huzur içerisinde, düzenli ve düzeyli bir hayat yaşamasını temin etmektir. Çünkü sadece kanunların baskı gücüyle bir toplumu yönetmek de insanın saygınlığıyla bağdaşmaz. O nedenle eğitim ve öğretim yoluyla bireylerin vicdanlarına ve karakterlerine tesir edebilecek birtakım ahlâkî esasların yerleştirilmesine ve bu huy güzelliklerinin söz, iş ve davranışlara yansıtılmasına ihtiyaç vardır.

İnsanların ideal bir biçimde yönetilmeleri için ahlâkî kurallar olmadan, sadece kanunların varlığının kifayetsizliği nasıl bir gerçekse, ahlâkî pratik hayata intikâl ettiren âdâb-ı muâşeret olmadan ahlâkın, nazariye olmaktan öteye geçmeyeceği de öyle bir gerçektir. Yâni, âdâb-ı muâşeret olmadan ahlâkın, ahlâk olmadan da kanunların, insanın düzenli ve düzeyli bir hayat yaşaması, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanması için yeterli olabileceğini söylemek mümkün değildir.

Bir toplumda, âdâba riayet edilmiyorsa, orada ahlâkî değerlerin geçerliliğinden bahsedilemeyeceği gibi, âdâb-ı muâşeret ve ahlâka önem verilmeyen toplumlarda, başta insana saygı olmak üzere, hukuka saygıdan, nizam ve intizamdan bahsetmek de mümkün değildir. İşte bu gerçeklerle, evrensel bir din ve mükemmel bir nizam olan İslam, kul-Allah, ümmet-peygamber, anne-baba, karı-koca insanlara birbirlerini sevdirep saydıracak davranış şekillerine; şahsî hayatın arzetmesi lâzım gelen niteliklerine ve sosyal hayatın çeşitli yönlerine varıncaya kadar toplum hayatında gerekli olan muâşeret esaslarını Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in örnek ahlakı ve yaşantısında ortaya koymuştur. Bir gayr-ı müslimin bir Müslümana söylediği şu söz, bu konuyu tam olarak ifade etmek için kâfidir: Galiba sizin peygamberiniz, tuvalete bile nasıl girilip çıkılacağına varıncaya dek size her davranış şeklini öğretmiş.

Amaç, derin bir geçmişe ve kültüre sahip olan putperest bir toplumdan Allah'a, Peygamber'e ve Kur'an'a inananları bireysel hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde de İslamlaştırmak; bedevilikten, kabalıktan, aşırılıktan... cahiliyye dönemine ait tüm gayr-ı insani yasalardan, ilkelerden, törelerden, örflerden, adetlerden ve geleneklerden tamamen arındırıp salim kılmaktır. İslam'ın insan için en uygun gördüğü vasıflar ve özelliklerle Âdemoğullarını donatmaktır. İnananları, eğitimsizliğin, bilgisizliğin, görgüsüzlüğün ve usulsüzlüğün; bir başka tabirle yol-yordam bilmezliğin kabalıklarından arındırmak, ahlâkî niteliklerle daha da yüceltmek, iman ve amel yönüyle kemale erdirmektir. Toplumda beşerî ilişkileri kolaylaştırmak, insanları birbirlerine sevdirmek ve aşırılıkları olmayan, adalet vasfına sahip düzenli ve seviyeli bir toplum vücuda getirmektir. Sözün özü, yaratılışı icabı mükemmel ve saygın olan insanı, sosyal hayatta da kemale doğru yol aldirarak gerçekten saygın bir mü'min, sevilen bir birey ve kibar bir insan yapıp hem insanların hem de Allah'ın sevgisine, özel rahmetine mazhar kılmaktır.

C. ÂDÂB-I MUÂŞERETİN ÖNEMİ

İnsan için olan ve insanı insanî niteliklerinde geliştirip, tamamlayıp yücelten her şey başlıbaşına bir değerdir ve mutlaka önemlidir. Mademki âdâb-ı muâşeret insan içindir, insanı azami derecede hata yapmaktan ve kusur işlemekten koruyarak Allah katında ve kulları arasında sevdiren, yücelten bir değerdir, o hâlde âdâb-ı muâşerete riayet insanlar; özellikle mü'minler için mutlaka vazgeçilmez bir haslet, tamamlayıcı ve kemale erdirici bir erdem olarak özümsevenip yaşanmalıdır. Bireysel ve sosyal hayatta edebe riayet, insan olmak-

tır, gerçek insanlığı yaşamak ve başkalarına karşı farklılığını ortaya koymaktır. Zira Farsça bir beyitte denilmiştir ki: “Âdemoğlu eğer edepsiz ise, adam değildir, zira insan ile hayvan arasındaki fark edeptir.” İnsan için edeb, pek çok yönden önemlidir; bilhassa şu üç hususta vazgeçilemez bir değerdir:

1. Edebin Birey Açısından Önemi

“Cemiyet içerisinde yaşayan her fert, insan olarak aynı derecede saygıya lâyıktır. İnsanlar arasında sınıf farkı değil, terbiye ve tahsil farkı geçerli olacağından; herkesin aynı derecede terbiyeli olması beklenebilir.”⁵⁰ Ayrıca, insanlar arası ilişkilerde; hatta sadece insanlar değil, çevredeki canlı-cansız tüm varlıklarla, eko-sistem ilişkilerinde ölçülü davranmak, dengeyi bozmamaya azami derecede özen göstermek haklara saygıyı muhafaza etmek, şahsa hem Allah katında hem de insanlar nezdinde haysiyet ve şeref kazandırır, onu övgüye lâyık kılar.

Yüce bir ahlâkın sahibi olup,⁵¹ ashabı içerisinde en güzel örnek vasıflara sahip, seçkin ve ferîd bir mü'min olarak yaşamış olan Hz. Muhammed, onlara bir öğütlerinde daima ölçülü davranmayı, dengeli olmayı tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Hüsni hâl, teennî ve iktisad peygamberliğin kırkta biridir.”⁵² Yani her hâl-u kârda güzel bir görünüm, düşünerek hareket etme ve ölçülü davranma, peygamberleri başkalarına sevdiren, saydıran ve onları başarıya ulaştıran seçkin ahlaklarındandır.

Bir başka hadisinde Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “*Ya hayırlı/doğru bir söz söyle veya sus!*”⁵³ Zira söz gümüşse, sükût altındır.

Anlaşıyor ki, söz söylerken veya başkalarının gözleri önünde - onları ilgilendirsün ya da ilgilendirmesin- bir iş yaparken, mutlaka önce düşünüp olumluluğuna ve gerekliliğine karar verdikten sonra harekete geçmek, mutlaka ölçülü davranmak ve her hâl ve durumda güzel görünmeye çalışmak, kişiye peygamberlik vasıflarından çok önemli bir vasfı kazandırmaktadır. Bu demektir ki peygamberler, söz, iş ve davranışlarında daima ölçülü olan, düşünerek hareket eden ve çevredeki kabalıkları ve aşırılıkları giderip güzelliklere güzellik katan, dolayısıyla topluma düzen ve huzur getiren kimselerdir. O hâlde onların yolundan giden mü'minler de onları örnek almalı ve onların müzeyyen oldukları vasıfları ile kendilerini tezyin etmelidirler.

⁵⁰ Saffetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret*, s. 7.

⁵¹ “*Muhakkak ki sen, kesinlikle yüce bir ahlâka sahiptir.*” (Kalem, 68/4)

⁵² Tirmizî, *Birr ve Sıla*, b. 65, H. 2010, IV/366.

⁵³ Buhârî, *Edeb*, 31.

Psikologların tespitine göre, sosyal münasebetlerin normal olarak sürdürülmesinin, şahsın akli dengesi ile yakından ilgisi olup sıhhatine de büyük tesiri vardır. Şöyle ki: “Sosyal münasebetler akli denge ile bağlantılı mıdır?” şeklinde sorulan bir soruya verilen cevap aynen şöyledir: “Yapılan incelemelerde, ele alınan psikiyatrik hastaların çeşitli ve farklı rahatsızlıklarına rağmen; bir noktada birleştikleri dikkati çekmektedir: Hepsinde de çevrelerindeki kişilerle münasebet kurma ve anlaşma güçlüğü görülmüştür.”

Aklı hastalarının tarihçeleri incelenince; bunların akli denge bozukluğundan önce de etraflarındaki insanlarla (aile, arkadaş, meslektaş v.s.) normal ve iyi münasebet kuramadıkları tespit edilmiştir. İyi bir münasebet kuramamanın mı hastalığı başlattığı, yoksa hastalığın mı sosyal münasebetleri bozduğu tartışılmaktadır. Şurası muhakkaktır ki, akli denge ile insanî münasebetler arasında yakın bir bağlantı vardır. Kimse ile geçinmeyen, kimseyi sevmeyen yahut anormal ve zoraki sevgi tezâhürü ile davranan, insanlardan kaçan ve onları kendisine düşman sayan vs. hislerle buhran içinde olan kimse de bir çeşit dengesizlik tesbit edilebilir.”⁵⁴

Abdurrahman es-Sâfûrî (v. 894 h.) bir beytinde, akılla edebi bir arada zikretmiş, birbirleriyle olan yakın ilişkilerini veciz bir tarzda şöyle terennüm etmiştir: “Allah, hiçbir kimseye akıl ve edepten daha üstün bir bağışta bulunmamıştır. O ikisi gencin güzelliğidir. Şayet bir genç onları kaybederse hayatın en güzel değerlerini kaybetmiş olur.”⁵⁵ Gerçekten akıl, insanı diğer varlıklardan temyiz edip üstün kılan; edep ise, nezâket kurallarını öğreten, şahsı hürmete lâyık kılan, makam ve mevki sahibi yapmasa da her makama layık yapan insanî niteliklerdendir.

Aklı olmayanın ilmi ve edebi olmaz. Aklı ve ilmi olup da edebi olmayanın insanlığı da olmaz. Zira akıl ilmi, ilim de edebi gerektirir. İbn Sina demiştir ki: “Bir batman ilmi olanın, hiç olmazsa bir okka da edebi olmalıdır. Eğer bir âlimin o kadarlık da olsa edebi yoksa o bir hiçtir.”

Aklı ve edebi olmayan veya bu ikisini birlikte taşımayan kimse-ler toplumda, insan olmaktan başka hiç bir değere sahip olmayan zavallılar olarak bilinirler. Şeyh Sadi Şirâzî Farsça bir beytinde bu gerçeği şöyle dile getirmiştir:

⁵⁴ Züleyha Münif 12.6.1978 tarihli Tercüman Gazetesi, 3 Sual, 3 Cevap köşesinden naklen.

⁵⁵ Abdurrahman b. Abdusselâm, es-Sâfûrî, *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehâb en-Nafâis*, Mısır, 1357 h., I/78.

*Âdemîzâde eger bî edeb est Âdem nîst!
Çûn ferk der çeşm-i benî Âdem ve hayavan edeb est...*

Türkçe'si şudur:

Eğer Âdemoğlu edepsiz ise, adam değildir; Çünkü Âdemoğlu ile hayvan arasındaki fark edeptir.

O halde yaratılıştaki sahip olduğu insan vasfını ve kimliğini korumak isteyen ve onda daha da yücelmeyi arzu eden kimseler mutlaka nefislerini edeble süslemelidirler. Mevlânâ Hazretleri demiştir ki: “Ey âşıklar, nefsinizi edep ile süsleyin. Zira aşk yollarının hepsi de edepten ibarettir.”⁵⁶ İlâhî aşka varan yolların tamamının edebden ibaret olduğu muhakkaktır. Ancak O'na varabilmek için nefsi edeble süslemek sadece Hak âşıklarına değil, insanım diyen her kimseye bir mecburiyet olmalıdır.

Nitekim denilmiş ya: “Edeb ya hu!...”

EDEB YA HU!...

*Muradınsa kesb-i kemâl
De seherde “Edeb ya Hu!...”
Semeresi seyr-i cemal
De seherde “Edeb ya Hu!...”*

*Nur-i Hak'tır edeb tacı
Hasta gönlün has ilacı
Kalmaz kalpte gam u acı
De seherde “Edeb ya Hu!...”*

*Edeb hadde riâyettir
Hak yolunda dirayettir
Kemal-ı kalbe ayettir
De seherde “Edeb ya Hu!...”*

*Âriflerin libasıdır
Alimlerin sılâsıdır
Âşıkların ziyasıdır
De seherde “Edeb ya Hu!...”*

*Miftah-ı cennettir edeb
Esbab-ı rahmettir edeb
Ahlak-ı Ahmeddir edeb
De seherde “Edeb ya Hu!...”*

⁵⁶ Mevlânâ Celâlüddin-i Rûmî, *Mesnevî*, Trc. ve Şerh, Tahîru'l-Mevlevî, İst. 1964, I/113.

*Dönersin dikensiz güle
Viridin eyle bunu dile
Fecrî lisan-ı kalb ile
De seherde “Edeb ya Hu!...”⁵⁷*

Evet. Edeb haddini bilmektir... Buraya kadar yapmış olduğumuz izahatta görülen şudur ki, toplum içinde yaşayan fertlerin şeref ve haysiyet sahibi olabilmeleri, insanî olgunluğa ve İlâhî Aşk'a varabilmeleri için edeb ve husn-i muâşereti öğrenip bunlara riayet etmeleri şarttır. Çünkü cemiyetin düzeni ve ferdin aklî dengesinin korunması, sosyal münasebetlerin düzey kazanmasına bağlıdır. İctimaî düzenin olmadığı yerde ferdî hayatın sıhhatinden bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Aldos Hexley, “Texts and Pretext” adlı eserinde şöyle der: “*Ruhen çözülen insanın ahlâkî suçlarının yanına gelmemesine imkân yoktur.*”⁵⁸ Çünkü bir insanın aklî dengesini kaybetmesi, her şeyini yitirmesi anlamına gelir. Artık öyle bir insandan ölçülü davranması, kibar olması ve hemcinsleriyle iyi geçinmesi beklenemez. Aksine ondan her türlü gayr-ı insani davranış beklenebilir. Bu sebeple Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara, yukarıda da değinildiği gibi kul-Allah, sahabe-Peygamber, evlat-ebeveyn, büyük-küçük ilişkisinden tutun da sosyal yardımlaşmaya; insanlara birbirlerini sevdirep saydıracak davranışların şekillerine; şahsî hayatın arzemesi lâzım gelen niteliklerine ve sosyal hayatın pek çok ayrıntılarına varıncaya kadar gerekli olan muâşeret esaslarını öğretmiş; ictimaî hayatın düzen ve âhengi için bunlara uymayı zorunlu kılmıştır. Nitekim Reddül-Muhtar'da kaydedilen bir izahda, muâşeret esaslarını öğrenmek farz-âyın olan ilimlerden sayılmış ve: “İslam'ın farzlarından biri de: kişinin, dinini ikâmede, amellerini ihlasla yapmasında ve Allah'ın kullarıyla muâşerette muhtaç olduğu şeyleri öğrenmesidir” denilmiştir.⁵⁹ İslam'dan başka hiçbir din ve düzende, her konuda olduğu gibi⁶⁰ âdâb erkân konusuna bu denli önem verildiği müşahede edilmiş değildir.

Denilir ki edeb, kamil mü'minin ruhudur, mayasıdır. Belki de şair o sebeple şu beyitini söylemiştir:

*Ehl-i irfân arasında aradım kıldım talep,
Her hüner makbul imiş, illa edeb illa edeb...*

⁵⁷ İbrahim Baz, Altınluk, Temmuz 2008, s. 8'den naklen.

⁵⁸ Muhammet Kutub, *İslam ve Materyalizme Göre İnsan*, Trc. Kemal Sandıkçı, İst. II. baskı, tarihsiz, s. 302.

⁵⁹ İbn Âbidîn Muhammed Emin b. Ömer, v. 1252, *Reddül-Muhtâr*, Mısır, 1972, 1/29.

⁶⁰ Bkz: Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, Trc. Dr. Mehmet Ali Sönmez, Konya, 1979.

2. Edebin Toplum Açısından Önemi

Âdâb-ı muâşeret, ne bir kısım kaba insanların aşağılıkla karşıla-
dığı ve tenezzül etmediği gibi ihmal edilir bir keyfiyyet; ne de bazı-
larının zorlanıp çekineceği kadar muğlâk ve tatbiki zor bir sanattır.
Sadece eğitim ve öğretim yoluyla kazanılan güzel bir alışkanlık; in-
sana hayatı ve içinde yaşadığı cemiyeti sevdiren zarif, kibar ve nezih
davranma alışkanlığı. Yaratandan ötürü, başta insan olmak üzere
her varlığa saygı, her şeye dikkat ve her şeyde itinâ, nefse güven,
vakar ve ağırbaşlılığı muhafaza. Başkalarının haklarını gözetme, her
şeyi ve her kesi yerine koyma, sevgi, ilgi, ahlak ve edeb. İşte âdâb-ı
muâşeretin insana giydirdiği libas budur.

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'inde koyduğu yasalar, verdiği güzel
öğütler, tavsiye ettiği davranış biçimleri ile insanların refah ve saadet
düzeylerinin yükseltilmesini arzu etmiştir. Hiç şüphe yok ki, bu yüce
arzunun gerçekleşmesi, ancak tavsiye edilenlerin yerine getirilmesi,
toplum olarak hep birlikte uygulamakla mümkün olur. Bu yüzden Al-
lah: *“Ey mü'minler! Hep birlikte Allah'a yönelin ki, başarıya eresin-
siz.”*⁶¹ buyurmuştur. Toplumun bir kesimi toplumda yaşamının yasa
ve kurallarına uyar diğerleri de aykırı bir biçimde yaşarsa, orada ya-
salara ve kurallara uyanların bile düzenli ve mutlu bir hayat yaşama-
ları son derece güçleşir. Bilhassa kanunsuzlukların yaygın, insanlar
arası beşerî ilişkilerin düzensiz, ahlâksızlıkların dizboyu olup insana
saygıdan eserin bulunmadığı bir yerde birey olarak düzgün ve mutlu
bir hayat yaşamak dahi imkânsız hâle gelir. Bu yüzden en ilkelinden,
en medenîsine varıncaya dek bütün toplumlarda cemiyet hayatının iş-
lerliğini sağlamak, ictimaî bünyeye zararlı unsurları zararsız hâle ge-
tirmek ve toplumda sosyal güvenliği ve düzeni sağlayabilmek için
tedbirler alınmakta, caydırıcı yasalar konulmakta ve insanî/ahlâkî
eğitim ve öğretime özen gösterilmektedir. Özellikle yüce dinimiz İslam,
bu konuda, bütün Müslümanlara, şahsî yükümlülüklerinin yanısıra bir de toplumla ilgili görev ve sorumluluklar getirmiştir.

*“Zulme uğrayan hariç; çirkin sözün açıktan söylenmesini Allah sevmez!”*⁶² İnsanlarla konuşurken argo tabirler kullanmamalı⁶³; ak-
sine mü'minler birbirilerine güzel söz söylemeli,⁶⁴ yapılan bir kötülük-
lüğe misliyle mukabele etmek bir hak iken, affetmek⁶⁵, hatta kötülük

⁶¹ Nur, 24/31.

⁶² Nisa, 4/148.

⁶³ Bakara, 2/104.

⁶⁴ Bakara, 2/83.

⁶⁵ Şurâ, 42/40; Nahl, 16/126, 128.

edene iyilik etmek tercih edilmeli;⁶⁶ en yakınından başlamak suretiyle iyiliği emredip kötülöklere mani olunmalı,⁶⁷ yani *emr-i bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker* görevi; gördüğü bir kötölöğe eliyle, gücü yetmediğı takdirde diliyle müdahale etmek, hiç olmazsa kalbiyle buğzetmek ihmal edilmemelidir.⁶⁸ İşte bunlar her yetişkin Müslümanın toplumsal görevlerindedir. Çünkü ictimâî hayatın kuramsal şartlarından biri de: "Toplumun fertlerinden herhangi biri, genel yaşayış kurallarına başkaldıracak olursa, diğerlerinin görevi, o şahsın amacını gerçekleştirmesine imkân vermemektir."⁶⁹ Yüce dinimiz İslam, bunu Müslümanlara bir görev olarak yüklemiş; ferdin hukukunu olduğu gibi cemiyetin hukukunu da muhafaza etmeyi ferde ve topluma bir görev olarak yüklemiş; hatta bu konuda yargıda ağır hükümler vaz'etmiştir. Meselâ; İslam, hırsızlık, zinâ ve adam öldürmek gibi ağır suçlar da şahsı ilgilendirmekle beraber, kamu vicdanını yaraladığı, güvenlik duygusunu sarstığı, toplumu huzursuzluğa sevk ettiği için caydırıcı ağır hükümlerle cezalandırma ve suçluya acımama⁷⁰ prensibini getirmiştir. Meselâ; maktulün yakınları tarafından affedilmediğı takdirde,⁷¹ haksız yere adam öldüren kimseye ölüm cezası,⁷² yaralamalarda kısas (misli ile muamele) hükmü,⁷³ hırsızın elinin kesilmesi,⁷⁴ zinâ edenlere, dünyevi ceza olarak yüz celde vurulup halka teşhir edilmesi⁷⁵ sonra zina edenlerin namuslu mü'minlerle evlenmesinin ebediyyen haram kılınması;⁷⁶ uhrevi ceza olarak da -tövbe etmeden öldüğü takdirde- cehennemde ebedi kalması⁷⁷ şeklindeki son derece ağır cezalar konulmuştur. Maksat, sırf tenkil, yani o suçu tamamen işlenemez duruma sokmak, fertlere güvenlik duygusu aşılacak ve kamu vicdanını rahatlatmaktır. Şu da bir gerçektir ki, kul hakkına taallük etmesi sebebiyle bazı suçların helâlleşilmedikçe -Allah'ın dilemesi hariç- affı mümkün değildir.⁷⁸

⁶⁶ Fussilet, 41/34-36.

⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/104, 110; Tevbe, 9/71; Tahrir, 66/6; Lokman, 31/17.

⁶⁸ Müslim, İman, 20.

⁶⁹ Muhammed Esed, *İslam'da Yönetim Biçimi*, Trc. M. Beşir Eryarsoy, Ankara, tsz. s. 16.

⁷⁰ Bkz. Nur, 24/2.

⁷¹ Nisa, 4/93.

⁷² Bakara, 2/178, 179.

⁷³ Maide, 5/45.

⁷⁴ Mâide, 5/38.

⁷⁵ Nur, 24/2.

⁷⁶ Nur, 24/3. Geniş bilgi için bkz. M. Zeki Duman, *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, s. 192 vd.

⁷⁷ Furkan, 25/68, 69. Zamanında (Bkz. Nisa, 4/17, 18 ve şartlarını havi olarak Bkz. Tahrir, 66/8 tevbe ettikleri takdirde Allah'ın bağışlamayacağı insan da yoktur affetmeyeceğı günah da yoktur. (Bkz. Furkan, 25/70, 71)

⁷⁸ Nevevi, Muhiddin, *Riyâzu's-Salihîn*, Trc. Kıvamuddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, Ankara, 1980, altıncı baskı, I/16.

Kesinlikle bilinmelidir ki, bu cezalardan amaç, az öncede belirtildiği gibi, sadece suçu ve suçluları cezalandırmak değil; aynı zamanda kangren olmuş ya da kansere yakalanmış uzvu fedâ etmek suretiyle insanı kurtarmak istendiği gibi, kanser illeti gibi yayılmaya kabiliyetli suçların ağır bir biçimde cezalandırılmasıyla da toplum kurtarılmak istenmiştir.

İnsalar, bu hükümlerle beraber birbirleriyle olan münasebetlerine, muâşeret esaslarına riayet edecek olurlarsa sosyal nizâmın ahenksizliğinden bahsetmek pek mümkün olmaz. Çünkü kanunlar ve âdâb sosyal hayatın temel taşlarıdır. “Mübâlağasızca denilebilir ki, ordularda askerin sevk ve idâresi ne ise sosyal hayatta muâşeret kaideleri de odur.”⁷⁹ Tıpkı trafik lambaları gibidir de denilebilir.

3. Edebin İbadetler Açısından Önemi

İslam'da ibadet, yalnız bilinen zaman ve vakitlerle belli ve sınırlı vecibelerden ibaret değildir. Mü'minin, kulluk bilinci ve Allah rızası düşüncesiyle yaptığı her olumlu/meşru' iş ibadettir ve şahsa ibadet sevabı kazandırır. Özellikle de “Besmele” ile başlanan her iş... O sebeple insanın fiilleri, her biri bir değer ifade etmek üzere, “Ef'al-i mükellefin” adıyla adlandırılmıştır. Şer'î hükümlerden yetişkin mükellef mü'minlerin fiillerine taalluk eden bu mâlî ve bedenî işler *farz*, *vâcip*, *sünnet*, *müstehab* ve *mübah* olmak üzere beş kısma ayrılır. Mübâh'ın yerine âdâb'ı koyanlar da vardır. Bizce âdâb, mübah'ın yerine konulmak değil, bu beş hükmün icrasında da bulunması gereken farklı bir hususiyettir. Bunları kısaca açıklamak gerekirse:

Farz, “Sübutu kat'i ve manaya delaleti kat'i olan hükümdür.” Yani din açısından yapılması kesin bir delil ile mutlaka lazım gelen; yapılmadığı zaman günahı ve cezayı gerektiren bir görevdir. Namaz, oruç, hac, zekât böylesi ibadetlerdendir.

Vacip, “Sübutu kat'i, fakat manaya delaleti zanni olan hükümdür.” Yani din açısından kesin bir delil ile sabit olmamakla birlikte yapılması mükelleflerin hepsine zanni bir delil ile lazım gelen görevdir. Vitir ve bayram namazları gibi.

Sünnet, farz ya da vacip olmamakla beraber Peygamber efendimizin yapmış olduğu işlerdir; bilhassa örnek alınması ve uygulanması gerekenler. Namaz ve benzeri ibadetlerin sünnetleri ve hayat tarzı gibi.

⁷⁹ Saffetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret*, s. 4.

Müstehab, Rasûl-i Ekrem (sav) efendimizin bazen severek yapıp bazen terk etmiş olduğu şeylerdir. Kuşluk namazı gibi.

Mübah, yapılmasında ve yapılmamasında sevab veya günah söz konusu olmayan, fakat yerinde ve zamanında yapıldığı takdirde yerinde ve güzel bulunan, insanlar tarafından hoş karşılanan söz, iş ve davranışlardır.

Adâb, yapılıp yapılmamasında sevap veya gûnahtan ziyade; ameli süsleyen, güzelleştiren, beğeni kazandıran, kabule şayan hale getiren; belki de “ihsan”⁸⁰ boyutuna ulaştıran hususi bir niteliktir.

Kısaca tariflerini yapmış olduğumuz yetişkin (Ebû Hanife’ye göre, 18 yaşında) her mü’minin yapması gereken “Ef’al-i Mükellefin”den herbiri, sondan itibaren, bir öncekinin tamamlayıcısı ve süsleyicisi durumundadır. Şöyle ki:

Âdâba tam olarak riayet eden, müstehabların ecrine ulaşır; müstehabları ihmal etmeyenün sünnetlere ittibai tamdır; sünnetlerde kusur işlemeyen vâcibi terk etmez; vâciplerin ikmâliyle de farzlar “ihsan” derecesine ulaşır. Bu demektir ki; farzları tam olarak yapmış olmak için iş ve ibadetlerdeki vâciplere; vâcipleri noksansız yapabilmek için sünnetlere; sünnetleri tam olarak tâkip için müstehaplara; müstehaplarda arzuya ulaşabilmek için de âdâba riayet etmek şarttır. Zira âdâb ve erkâna riayet etmeden amellerin kemal ile yapıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

“Güzel”, “iyi” ve “iyilik” kelimelerinin de kendisinden türetildiği “ihsan” kavramı, meşhur Cibril hadisinde, Peygamber efendimiz tarafından şöyle tarif edilmiştir: “*İhsan, Allah’ı görüyormuş gibi ibâdet etmendir; her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da O seni mutlaka gördüğü bilinci ile hareket etmendir.*”⁸¹ Bu demektir ki, Allah için yapılan ibadet; özellikle her söz, her iş ve her davranış, mutlaka O’nun huzurunda ve O’nun gözetimi altında bulunduğu bilinci ile eda edilmelidir. Zira bu bilinç insanda yalnız farzlara, vaciplere, sünnetlere ve müstehablara değil, âdâb ve erkâna da riayeti gerektirecektir. Enes b. Mâlik (v. 179 h.) şöyle demiştir: “*Amelde edep, onun kabulüne işarettir.*”⁸² Bu demek oluyor ki, ibâdetlerde edebe riayet

⁸⁰ Rasûl-i Ekrem (sav) ihsan’ı şöyle tarif etmiştir: “*İhsan, Allah’ı görüyormuş gibi iş yapmandır; her ne kadar sen Allah’ı görmüyorsan da O’nun seni gördüğünü bilerek yaptığın işi olması gerektiği biçimde sağlam ve güzel yapmandır.*” (Buhârî, İman, 37).

⁸¹ Buhârî, İman, 37, I/18.

⁸² Sühreverdî, Şihâbüddin Ebu’l-Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdillâh, *Avârifü’l-Maarif*, (İhyâ’nın sonunda), Beyrut, tsz., V/151.

ne kadar fazla olursa kabulüne dair ümit de o derece fazla olur. Mesela “Kendisi kalpte olup tezahürleri bedene yansıyan şey” olarak tarif edilen *huşu* ve *hudu* ile birlikte *ta'dil-i erkân*, tamamen namazın âdâbıyla igilidir. Bunlar vaktinde kılınan namazın ikamesi için şarttır. Âdâba riayet edilmeden namazda ta'dil-i erkân, huşu ve hudu'dan söz edilemez. Bu üç durumun yokluğu namazın kabule şayan olmadığını ifade eder. Zira Ebû Hanife hariç, diğer üç imama (İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik) göre namazda ta'dil-i erkân'a riayet farzdır. Zekât ve sadakaları kabule şayan kılan yine âdâbtır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde bunu şöyle ifade etmiştir:

*“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için topraktan çıkardıklarınızın temiz ve hoş olanlarından Allah yolunda harcayın; size verildiği takdirde dudak bükmeden/burun kıvrımadan alamayacağınız kadar kötü şeyleri Allah için vermeye kalkışmayın! Bilin ki Allah'ın hiç kimseye ihtiyacı yoktur; O zengindir; övülmüştür...”*⁸³

Bu ayette fakir ya da o anda muhtaç durumunda olan kimselere verileceklerin mutlaka “Temiz, hoş ve sevilen, beğenilen” vasfına sahip olması gerektiği belirtilmiştir.

Başka bir ayette *“Sadakaları açıktan vermeniz güzel bir davranıştır; eğer onları gizler, fakirlere öyle verirseniz, bu sizin için daha iyi olur! Allah bununla günahlarınızdan bir kısmını örter! Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*⁸⁴ buyurulmuş, sadakaların başkalarının yanında, el âleme göstere göstere vermenin değil, gösterilmeden verilmesinin, Rasûlullah'ın ifadeleriyle: “Sağ elin verdiğini, sol elin dahi göremeyeceği bir gizlilik içerisinde verilmesinin”⁸⁵ daha iyi olacağı belirtilmiştir.

Şu ayette ise: *“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş amacıyla mallarını harcayanlar gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın!”*⁸⁶ buyuran Allah Teâlâ, verilen sadakaların, yapılan iyiliklerin şahsın başına kakılmamasını veya onun bir biçimde üzüp incitilmemesini öğütlemiştir. Çünkü bu şekilde yapılan iyilikler ve verilen sadakalar amacına ulaşmaz ve sahibine hiç bir sevap kazandırmaz. Zira Allah onların verilmiş biçimini âdâba uygun; dolayısıyla kabule şayan bulmamış ve reddetmiştir.

⁸³ Bakara, 2/267.

⁸⁴ Bakara, 2/271.

⁸⁵ Bakara, 2/271.

⁸⁶ Bakara, 2/264.

Bütün bu açıklamalar ve uyarılardan anlaşılıyor ki, yapılan iyiliklerin, verilen sadakaların işlenen güzel işlerin, ihsan derecesine vardırılabilmesi için, mutlaka âdâbına riayet edilmelidir. Zira Allah'a itaat ve ibadette âdâba riayet hem yapılan iyilikleri ihsan derecesine vardiirmakta hem de kulu asıl amacına ulaştırmaktadır. Çünkü edeb kuralları içerisinde verilen sadakalar, yapılan iyilikler ne vereni hiç vermemiş durumuna düşürür, ne de alanın izzet-i nefsinı kırar, ihtiyaç hâli sebebiyle zillete boyun eğme durumunda bırakır. Her iki durumdan da Allah hoşnut olur. Yüce Allah, daha bunun gibi birçok âyet-i kerîmeleriyle ibâdetlerin âdâbını öğretmek suretiyle onların hem kabule şayan olmalarını hem de ihsan derecesine ulaştırılmalarını arzu etmiştir.

Görölüyor ki, İslam'da yapılan ibâdetler; ancak âdâb ve erkânına riayet edildiği zaman makbuldür. Adâbına riayet edilmeden verilen sadakalar, yapılan iyilikler işlenen güzel işler ise sadece yapılmış olur; fakat sahibine hiç bir hayır kazandırmazlar.

Edebi olmayanın şeriatı da olmaz derken, ibâdetler konusunda edebin önemini belirtmek isteyen Celâl el-Basrî (ks) der ki; *“Tevhid, imanı, iman da şeriatı gerektirir; şeriatı olmayanın imanı da tevhidi de olmaz. Şeriat da edebi gerektirir. Edebi olmayanın şeriatı, imanı ve tevhidi de olmaz.”*⁸⁷ Biz de deriz ki, akıl imanı, iman ise güzel ahlakı ve edebi gerektirir; edebi olmayanın ahlakı güzel olmayacağı için imanı da güzel değildir.

D. ÂDÂB-I MUÂŞERET'İN KAYNAĞI

Toplum fertlerden oluşur. Fert olmadan toplum olmaz. Fert ile toplum birbirinin aynası gibidirler. Bireyin yaşayışına toplumun, toplumun yaşayışına da bireyin hayat tarzı ve düşüncelerinin etki ettiği bir gerçektir. Bu sebeple birçok yaşam kurallarının toplumun kendi bünyesinden; zihin yapısından, dünya görüşünden ve hayat tarzından çıktığı gibi, muâşeret esaslarının da toplumun kültüründen neş'et etmiş olması; özellikle de İslam dışı toplumlarda, tabîidir. Zira muâşeret esasları, cemiyetin ortaya koyduğu kanunlara, âdet ve törelere kültürlere bir biçimde bağlı olarak vücûda gelirler. Bu kuralların beynelmilel yönleri olmakla birlikte, genellikle neş'et ettiği topluma hâs oldukları kabul edilir. Kaynak toplumun kendisi olduğu için âdâb-ı muâşeret tamamen evrenseldir denilemez.

⁸⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maarif*, V/151.

“Âdâb-ı Muâşeret” kitabının sahibi Saffetî Ziya eserinde der ki: “Muâşeret kuralları evrenseldirler. Bir kere öğrenilir. Dünyanın her tarafında, pek cüzî istisnâlarla ve şekil farklılıklarıyla aynı sûrette tatbik edilirler.”⁸⁸ Kanaatimizce bu tarifi, belki istisna kısmı olmaydı; ama tamamen yanlış değildir. “Âdâb-ı Muâşeret”, doğuştan kazanılmış bir hususiyet olmadığı, belki de özü itibariyle bir eğitim-öğretim; özellikle de insani davranışlara nezaket, letafet ve rikkatin kazandırılması sonucu yaşanan bir incelik, kibarlık olgusu olduğu için evrenseldir, denilebilir. Amaç, söz, iş ve davranışlardan kaballığı, iticiliği ve çirkinliği yok edip onları süslemek, güzelleştirmek suretiyle göze ve gönüllere daha çekici hale getirmek olunca her medeni toplumda ve eğitilmiş, görgülü her insanda âdâb özü itibariyle aynıdır, denilebilir. Bir Batılı da Doğulu da bir araya geldiklerinde veya kendi aralarında edeb kurallarına uyabilirler. Birbirlerine karşı saygının, hatta sevginin tezahürü olarak selamlaşır, tokalaşır iltifatta bulunabilirler. Dediğimiz gibi, esas olan insanlık ve o özün söz, iş ve davranışlara güzel bir biçimde yansıtılmasıdır. Ancak az ya da çok, niyette ve şekilde farklılık elbette olacaktır. Bir Müslüman Allah'ın emri olduğu için selam verir, Rasûlü'nün sünneti olduğu için kardeşine iltifat eder, güler yüz gösterir ve ondan bir ecir alacağına inanır. Ama selam verirken reverans yapmaz, şapkasını çıkarmaz, belki kucaklaşır, ama öpüşmez; özellikle cinsiyet farkı olanlar. Çünkü İslam'da mükellefin, yani 18 yaşına girmiş her akıllı insandan çıkan her iş, sekiz madde halinde dini bir karşılıkla tanımlanmıştır. Hiç bir iş tarifsiz ve dini açıdan değerlendirme dışı değildir. Buna göre, yapılan işler ya *helaldir* ya da *haram*. Helaller *farz*, *vacip*, *sünnet*, *müstehab*, *mübah*; haramlar ise *haram*, *tahrimen mekruh* ve *tenzihen mekruh* şeklinde kısımlara ayrılır. Bu demektir ki, âdâb ile süslenecek olan her iş önce inanç ve niyetlere göredir. Mesela; domuz eti yemenin veya içki içmenin yahut kumar oynamanın, flört yapmanın İslam'da âdâbı olmaz.

Şunu da belirtmeliyiz ki, âdâptan sayılan bir şey, eğer İslam inanç ve ahlakına aykırı ise veya inanç ve ahlaka tesir edecek; zamanla mü'mini İslam'dan uzaklaştıracak ve öz itibariyle gayr-ı müslimlere benzetip kendi öz kimlik ve kişiliğinden koparacak, şekil itibariyle da olsa, evrensel addedilen bir kısım âdâb ve erkân ile kendisine yabancılaşmak söz konusu olacaksa böyle bir terbiye kuralını İslam'ın hoşgörmeyeceği de bilinmelidir. O sebeple başka toplumlarda geçerli olan bir muâşeret kuralını, yukarıda verilen örnek-

⁸⁸ Saffetî Ziya, Âdâb-ı Muâşeret, s. 5.

lerde de görüldüğü gibi, şayet özü ve amacı itibariyle İslam'a ya da İslam'ın temel ilkelerinden herhangi birisine aykırı ise, prensib olarak o kural Müslümanlar için geçerli olmaz.

Aslında inançların, kültürlerin ve medeniyetlerin farklılığı sebebiyle muâşeret kurallarının farklı farklı olması tabiidir. Medeni ve çağdaş toplumlar bu durumu bilir; özdeki insanlığı, samimiyeti ve inceliği gözönünde bulundurarak böylesi farklılığı ya da kendi kültürlerine uyulmamasını pek yadsımazlar da. Hatta hoşgörü ile karşılarlar. Çünkü Batı kültüründe yeri olan bir davranış biçimi, aslı ve özü itibariyle İslam'a aykırı olabilir. Bazı İslamî muâşeret esaslarının da gayr-ı Müslimlerin inanç ve hayat tarzlarına aykırı olması doğaldır. Mesela İslam'da içki haram olduğu için, içkinin servisi de, kullanma âdâbı da Müslümanın muâşeret esasları içerisinde yer almayacağı medeni toplumların bilgisi dâhilindedir. Tıpkı Ramazan ayında diplomatik davet ve ikramlarını akşam yemeğine tahsis ettikleri gibi. O halde muâşeret esasları tamamen evrenseldir yerine, insanlık ve hoş görü evrenseldir, denilse daha iyi olur.

İsmâil Hakkı Baltacıoğlu da muâşeret esaslarının evrensel olmayacağı fikrini yansıtan bir ifadesinde şöyle demiştir: *“Muâşeret kurallarının milletlerarası olduğu kanaati bizde yerleşmiştir. Önce bu fikrin sakatlığını gösterelim. Milletlerarası diyegeldiğimiz muâşeret kuralları Fransız millî muâşeretinden başka bir şey değildir. Bu muâşeretin kuralları sanıldığı gibi milletlerarası değildir. Avrupa milletleri, muâşeretin birçok kurallarında birbirinden ayrılırlar. Birtakım noktalarda birbirlerine benzemeleri de muâşeretin milletlerarası bir kurum olduğu sanısını vermemelidir. Bu ayrılıklar bazen bir tezat şeklini de alabilir. Fransız için patatesi bıçakla kesmek câiz olduğu hâlde Alman için bu ayıptır. Sözüün kısası milletlerin örfleri dışında kalan ve milletlerarası denebilecek bir muâşeret yok, her milletin millî bir muâşereti vardır.”*⁸⁹ O da her milletin kendi benliğinden, inanç ve göreneklerinden doğar.

E. İSLAM'DA ÂDÂB-I MUÂŞERET'İN KAYNAĞI

Kur'an-ı Kerim'de, insanlar arasındaki münâsebetleri tanzim eden âyet-i kerîmelere dikkat edecek olursak iki grupta toplandığını görürüz.

1- Her şahsın ayrı ayrı mükellef olduğu emir ve yasaklardır ki, doğrudan doğruya fertlere hitap etmektedirler. Bunlar, ana ve baba-

⁸⁹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türk'e Doğru*, Ankara, 1972, s. 65.

ya iyi muamele etmek, akrabaya, fakirlere ve muhtaçlara yardımda bulunmak, israf ve cimrilikten uzak olup mu'tedil davranmak, zan ile hükmetmeyip gerçeği araştırmak, kendini beğenip kibirlenmek, v.s.

2- Toplumun yapmakla mükellef olduğu görev ve yasaklar da doğrudan doğruya topluma hitap şekliyle vahyolunmuştur: Çocukların öldürülmemesi, zinâya imkân hazırlanmaması, haksız yere cana kıyılmaması, yetim ve kimsesizlerin korunması, anlaşmalara riayet edilmesi, ölçü ve tartının doğru tutulması v.s. de daha ziyâde toplumu etkilediği için topluma hitap şekliyle emrolunmuştur. Kısacası, ferdin üzerine terettüp eden görevler fertten, cemiyete düşen görevler de cemiyetten istenmiş, ilişkiler bu emir ve yasaklara göre düzenlenmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, İslam toplumlarında ahlâkî ve ictimaî kuralların kaynağı, öncelikle vahy-i ilâhîdir. İnsanlar arasındaki münasebetlerin bir kısmını bizzat Allah düzenleyip emretmiş; hayata tatbîkinin şekil ve şartlarını da Hz. Peygamber, diğer insanlara örnek vasıflarıyla, bizzat yaşayarak Müslümanlara öğretmiştir. Zira Hz. Peygamber'in üç görevi vardır; tebliğ, tebyin ve eğitim.

İslam Âdâbı'nın kaynağı ilâhî olduğu için, çeşitli ülkelerdeki Müslümanlar arasında ve özü itibariyle fazla değişiklik arz etmesi söz konusu değildir. Sadece zamanla, ilmin ve teknolojinin mahsûlü olan bazı yenilik ve imkânlar, özde değil de şekilde birtakım farklılıkları ön plâna çıkartabilirler. Meselâ; İslam'ın yayılmasından itibâren temizlik konusu Müslümanlar için önemle üzerinde durulması emredilen bir mevzu idi ve teşvik ediliyordu. Bu gün de temizlik, din ve sağlık açısından önemini korumaktadır, koruyacaktır da sadece değişen malzemeler ve yöntemlerdir. İlk devirlerde, su ve diğer temizleyici maddelerin az veya kıtlığı sebebiyle silmek, kurutup üfelemek veya temiz toprakla temizlik yapılıyordu. Bugün ise, istisnaları hariç, her yerde su ve diğer temizleyici maddeleri bulma imkânları, taş ve toprağın, temizleyici madde olarak kullanılma durumunu büyük ölçüde kaldırmıştır. Ağız ve diş sağlığı konusu da burada örnek verilebilir. Sözelimi; geçmişte dişler misvak adı verilen güzel kokulu bir kök bitkisinden yapılan fırça ile misvaklanırken, bugün diş fırçaları ve macunlar ağız ve diş sağlığı konusunda yaygın hâle gelmiştir. Bu misalleri daha da arttırmak mümkündür.

Görülüyor ki, beden ve çamaşırların temizliği, ağız ve diş sağlığını koruma v.s. asıl konudur. Aradan on dört asır geçmiş olmasına rağmen önemini asla kaybetmemiş; aksine giderek artırmıştır. Lâkin temizlikte araç olarak kullanılanlar, daha iyi ve sıhhata uygun olan-

larını kullanma imkânı doğdukça değişebilmektedir. İslam'da muâşeret kurallarının bir kısmı da genellikle böyledir, denilebilir.

İslam Âdâbı'nın birinci kaynağı, hiç şüphe yok ki, Kur'an-ı Kerimdir. Çünkü o, tamamen kendine özgü bir edebi "Allah'ın edebini" içermektedir.⁹⁰ Aynı zamanda o, insanlar için açılmış bir edeb sofrasıdır. Rasûlullah (sav) şöyle demiştir: "Muhakkak ki bu Kur'an Allah'ın edeb sofrasıdır; hemen o sofraya buyurun!"⁹¹

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde Elçisi'ne uymanın kendisine itaat olduğunu açıklarken şöyle demiştir: "*Kim Rasûle itaat ederse, kesinlikle Allah'a itaat etmiş olur.*"⁹² Bir başka âyetinde ise, Allah'ı sevenin ve Allah'ın da kendisini sevip günahlarını bağışlamasını isteyen kimsenin Allah'ın elçisine ittiba etmesi gerektiğini buyurmuş ve demiştir ki: "*De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*"⁹³ Kur'an'da pak çok ayette Rasûle itaat Allah'a itaatle birlikte zikredilmiştir.

Ayrıca, "*And olsun ki, Rasûlullah'da sizin için, Allah'ı ve Âhîret Günü'nü uman, Allah'ı çok çok zikredenler için güzel bir örnek vardır.*"⁹⁴ âyet-i celîlesi ile de Rasûlullah'ı bilhassa âdâb ve erkân başta olmak üzere, pek çok konuda mü'minlerin örnek alacakları en güzel bir numune-i imtisal olarak göstermiştir. Çünkü o, Rabb'i tarafından terbiye edilmiş, eğitim ve öğretimi en güzel bir biçimde tamamlanmıştır.⁹⁵ Muazzam ahlakıyla övülmüş⁹⁶ ve "*Âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.*"⁹⁷ O, esasını Kur'an'dan aldığı yüce bir ahlakın sahibidir.⁹⁸ Bir hadisinde: "Beni Rabb'im terbiye etti ve eğitimimi en güzel bir biçimde gerçekleştirdi."⁹⁹ diyen ve "*Muhakkak ki sen yüce bir ahlâkın sahibisin!*" denilip âlemlere rahmet olarak gönderilen kimseden, örnek edinilmeye ve âdâb ve erkânda kendisine benzenilmeye çalaşılacak daha iyi kim olabilir! Kaldı ki, onun görevi eğitim ve öğretimdir; Allah'ın kendisini eğitip öğrettiği gibi Rasûlü ekremin de inananları terbiye etmesi aslî vazifelerindendir: Allah Teâlâ'nın elçisine: "*Biz, kendileri için indirilenleri insanlara açıklayasın; onlar da*

⁹⁰ "Kuşkusuz, Allah'ın edebi Kur'an'dır." hadisi için bkz. Darimî, Fedailü'l-Kur'an, 1.

⁹¹ Darimî, Fedailü'l-Kur'an, 1.

⁹² Nisa, 4/80.

⁹³ Âl-i İmran, 3/31.

⁹⁴ Ahzâb, 33/21.

⁹⁵ Aclunî, *Keşfu-l-Hafâ*, I/70.

⁹⁶ Bkz. Kalem, 68/4.

⁹⁷ Enbiya, 21/107.

⁹⁸ Kalem, 68/4.

⁹⁹ Bkz. Aclunî, *Keşfu-l-Hafâ*, I/70.

iyice düşünsünler diye sana da Kur'ân'ı indirdik."¹⁰⁰ buyurmuş olması; uyulması bakımından, kendisine indirilenleri açıklayan kimseden daha uygun hiç kimse olmadığının delilidir!

Bu ve benzeri daha birçok âyet-i kerîme, Hz. Peygamber'in, "İslam'da Muâşeret" esasları için Kur'ân'dan sonra ikinci derecede kaynak olduğunu belirtmektedirler.

Hz. Peygamber'e yakınlıkları, îman ve faziletleri bakımından üstünlükleri sebebiyle Sahabe-i Kirâm'ın söz ve davranışlarını da İslam âdâbı için başka bir kaynak olarak değerlendirmeliyiz. Çünkü Rasûlullah: "*Ashâbım yıldızlar gibidirler, onlardan hangisine tâbi olursanız sizi hidayete erdirir.*"¹⁰¹ hadis-i şerifleriyle "Ashabım" dediği kimselerin yaşayışlarını örnek edinmenin, mutlaka güzel ve doğruyu yapmak anlamına geleceğini belirtmiştir. Çünkü Rasûlullah, onlara İslam âdâbının tamamını öğretmiştir. Abdurrahman b. Yezid'in, Selman'dan haber verdiğine göre: "*Selmân-ı Farisî'ye: "Gâlibâ Nebî'niz size, tuvâlete girip çıkmaya varıncaya kadar her şeyi öğretti, öyle mi?"* denildi de Selmân: "*Evet, Nebî'miz bizi, bevlederken/işerken kibleye yönelmekten, sağ elle istincâ yapmaktan, üçten az taşla temizlenmekten, hayvan tersi ve kemikle taharetlenmekten nehyetti*" dedi.¹⁰² Ayrıca Rasûlullah'ın: "*Ben size gerekeni öğreten babanız gibiyim*"¹⁰³ hadis-i şerifleri de açıkça gösteriyor ki, Yüce Allah Nebisini nasıl en güzel bir biçimde eğitti ise, Nebisi de ashabını, aynen bir babanın öz evlatlarını eğitip öğrettiği gibi terbiye etmiş ve gereken âdâbı onlara ta'lim etmiştir. Dolayısıyla sahabenin güzel olan söz ve davranışları da İslam Âdâbı'nın kaynaklarından sayılmalıdır. "*Ümmetimin en hayırlıları benim aralarında yaşadığım kimselerdir, sonra onları ta'kip edenler, sonra da onların arkasından gelenler.*"¹⁰⁴ hadisi de bu görüşü te'yid etmektedir.

Şu halde diyebiliriz ki, Kur'an-ı Kerim, Rasûlullah'ın sünneti, sahabenin ve onların yolundan ayrılmayan ilim ve devlet adamlarının, örnek şahsiyetlerin söz ve davranışları İslam Âdâbı'nın kaynağını teşkil etmektedir. Ayrıca Rasûlullah'ın (sav) Asr-ı Saadetlerinden sonra gelen Müslüman toplumların, akla uygun ve dine muhâlif olmayan örf, adet ve gelenekleri de Âdâb-ı Muâşeret'in kaynaklarından sayılır.

¹⁰⁰ Nahl, 16/44.

¹⁰¹ Bkz. Ahmed, Müsned, III/157.

¹⁰² Müslim, Tahâret, 17, 262.

¹⁰³ Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, el-Ezdî, *es-Sünen*, Sûriye, 1969, K. Tahâret, 4, 8.

¹⁰⁴ Buhârî, Adâbu'n-Nebî, III/189.